

EESTI KIRJANDUS

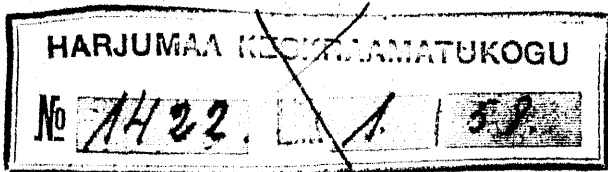
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER †, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

1924
291

KAHEKSATEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1924

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

KESKSKOOL
1924
16
J. V. VESKI

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1924

XVIII AASTAKÄIK

№ 3

Friedrich Kuhlbari elu ja tegevus.

28. jaanuaril s. a. suri Viljandis üle 82 aasta vanaduses Friedrich Kuhlbars, luuletaja-varjunimega Villi Andi. Temaga läks hauda varasema ärkamisaja viimane luuletaja ja tegelane. Kandlemängija, kes omal ajal nii võluvalt ja uuel kõlal oma kannelt helistas, on mängimise jäädavalt jätnud, on varjude riiki vaibunud, „ent tema hõng käip üle ilma, ta nimi peap elama“.

F. Kuhlbari surmaga on katkenud viimsed elavad heided, mis meid C. R. Jakobsoni ja L. Koidula ajaga ühendasid. Kui ta elas, oli ikka tunne, et on olemas ärkamisaja elav tunnistaja. Tema isik oli nagu elavaks vahelülis ajaliselt veel lähida, kuid hingeliselt ometi nii kauge aja ja meie vahel. Nüüd ei ole enam inimest, kes oli kord ärkamisaja lõomas ning põles selle tules ja kes meile kõneleks kõigest sellest elaval sõnal. Varasem ärkamisaeg on täiesti minevikus. Elavat silda sinna enam pole.

F. Kuhlbars oli tüübiline ärkamisaja inimene ja luuletaja. Temas nagu kehastus selle romantilise aja elutunne ja ilmasuhtumine.

Ärkamisaja hingelised ilmutused olid nooruslikud, otse ürgjõulised; nad mõjusid spontaanselt, vahendita. Kõik sãras „koidukullas“, pani ilutsema ja tiivustas. Kui reaalne elu sellele ei vastanud ja kui ehk polnudki, kainelt vaadates, põhjust ilutsemiseks, kes seda tähele pani. Siis ei arvestatud sellega, mis tõeliselt oli, vaid sellega, millest unistati. Tõelik elu ei suutnud siin dissonantse luua, õieti ei saanudki seda teha, sest oldi ju rohkem minevikus ja tulevikus kui olevikus.

Selline inimene oli ka F. Kuhlbars. Ta lõi oma kuldse muinasaja, elustas muistseid jumalaid ning kangelas ja ilutsedes seal unistas ta veel kuldsemast tulevikust; „kuu, mis kumab üle kodumaa, hakkab kullast kangast kuduma“.

Ärkamisaja inimeseks jäi F. Kuhlbars elu otsani. Tema ilutsemist ja päikesepaisteliste hinge ei suutnud järgnevad ajad tumestada. Kaheksakümnendate aastate lahkkelid ja üheksakümnendate aastate raske surve on temast kergesti üle libisenud. Kuigi vahetevahel kurvemad helid ta luules kuuldavale tulid, siis tiivustas teda jälle lootus. A. 1889 laulab ta kevadest, mis jälle kord saabub, mil võib suveaias hõisata. Üldse on F. Kuhlbars kevadelaulik. Kui on kevad, siis ilutseb ta selles, kui seda pole, siis unistab ta kevadest. Isegi 1905. aasta tormisel lõpul on tal lapse-lik-naiivsed sõnad suus :

„Külvatagu surma tuhast¹⁾ suust;
Pudenegu oksad elupuust;
Käigu lõhkekuulid kärkides:
Palmid õitsevad meil südames!“

Visa oli F. Kuhlbars oma optimismis, visa igapidi. Tema kaasaeglased ja temast nooremad eesti tegelased varisesid hauda üksteise järel, ent vana laulik elas edasi. Ta nagu aimas, et kord leiavad ta noore-ea laulud veel vastukõla. Ta tahtis näha seda kõike oma silmaga, millest olid kord nii vaimustusega laulnud, millest romantikuna unistanud. Ja vanake ei pettunud. Ta nägi seda oma rahva silmapilku, suurt ja ilusat, mida üks ainus kord rahvad läbi elavad. Ta nägi, kuis ta nooruspõlve unistused realiseerusid, kus eesti elu salajased niidid jälle hargusid pärast seda, kui nad olid raskete kannatuste ja elamuste tõttu umbsõlme langenud. Vabadussõja päevil võisid ta silmad särada jälle ärkamisaja tules, kui ta kuulis igal pool kõlavat oma laulu :

„Eestimaa, su mehemeel
Pole mitte surnud veel.“

Ta oli Eesti ärkamise kui ka iseseisvaks saamise tunnistaja.

Friedrich Karl Johann Kuhlbars sündis 17. (5.) augustil 1841 Sangaste-Laatre kihelkonnas Uniküla koolimajas, kus ta isa põline õpetaja ja kogukonna kirjutaja oli. Oma nime saamisest jutustab luuletaja, et see on tema vanaisa taluga ühenduses. Ta vanaisa elas Tartumaal Unipiha mõiskonnas, Kiisa talus. Teda hüüti Ala-Kiisa Jaaniks. Ta olnud arusaaja mees ja nõutanud Unipiha mõisnikult loa, et poeg võiks Tartu kreiskooli minna. Luba anti. See

1) Peab olema: tuhandest.

oli veel pärisorjuse ajal, mil perekonna-nimesid polnud. Aga nime oli koolis tarvis, ja Kuhlbari isa võttis isa koha järele nimeks Kaulbars, s. o. Kiisk, hääldati Kuhlbars. Nii nime saamise lugu.

F. Kuhlbari lapse- ja noorpõlv oli soodus selleks, et temast pidi saama luuletaja ja ärkamisaja tegelane. Siin esines mitmete tegurite õnnelik kokkulangemine. Kõige pealt oli F. Kuhlbari kodukoha ja selle ümbruse loodus

Fr. Kuhlbars

vanas eas (septembrikuul 1923).

ilus, nagu Lõuna-Eesti loodus kunagi. Eriti luuleline oli aga rohuaed, mille isa koolimaja ümber asutanud. Loodusse kiindus F. Kuhlbars juba varases lapse-eas ja oli sõna tõsiselt mõttes, looduselaps. Igatahes on tema lüürilise iseloomu arenemist kodukoha loodus mõjutanud, ühiselu loodusega teatava suuna ta mõttekujutusele annud. Kui siia juurde arvame teise joone, et ta pea täielises üksin-

duses üles kasvas, — vanem vend elas kodust eemal —, siis saame aru, kuidas F. Kuhlbarsist sai unistaja iseloom. Igatahes pöördus ta endasse, lõi oma siseilma, elas iseeneses ja iseenesega, kui nii võib öelda. Ilus loodus ja vaba üksindus, kas need pole küllalt mõjusad tegurid, et inimeselu ja hinge teatavas suunas juhtida ja romantikailma juhatada.

Peale selle oli veel üks tegur, mis tulevase luuletaja elus mitte tähtsuseta ei olnud. F. Kuhlbars sündis ja kasvas üles koolimajas. Isa oli enam-vähem haritud inimene; tal oli raamatukogu, kus mitte üksi vaimulikke raamatuid ei leidunud, vaid ka ilmlikke. Koolimajas oli igatahes teine õhkkond kui teo-orja tares. Seda eesõigus-tatud seisukorda pole suuremal jaol eesti luuletajail olnud. Juba varakult oli Kuhlbarsil võimalik raamatuisse kiinduda, ja ta kiinduski. Harrastas ju isa vaimlisi huve, miks ei pidanud see pojassegi mõjuma. Isamajas, isa ja raamatute kaudu tutvus ta Fählmanni ja Kreutzwaldi teostega. Nende mõju oli ka otsustav tema maitse ja ilmavaate arenemises, nende mõjul koondus tema huvi eesti muinasaega ja rahvaluulesse. Siin ei saa mööduda ka ühest inimesest, kes oli noore Kuhlbari üksinduses ta seltsiliseks — isa sulane Juhan Külvja. Isekeskis juttu vestes süvenesid nad mõlemad muinasaja iluilma.

Esimese hariduse sai F. Kuhlbars kodus isalt. Et isal haridusest arusaamine ja pojal huvi, siis viidi ta Tartu II linna-alkkooli; selle kooli kursuse lõpetas ta 1¹/₂ aastaga ja sai hea tunnistuse, mille tõttu ta eksamita Tartu kreiskooli pääsis.

Juba siin koondusid ta huvid kindlasse punkti, ja kui kool oli lõpetatud, ei kahelnud ta enam põrmugi, missugune elukutse enesele valida. Ta tahtis isa jälgida ja õpetajaks saada. Senisest haridusest oli aga vähe, tarvis oli edasi õppida. Kreiskooli kursuse lõpetamise järel otsustas Kuhlbars astuda Tartu seminari. Seminari saamine oli raske, sest tahtjaid oli palju, ent vastu võeti vähe. F. Kuhlbars tegi eksami küll sisse, kuid seminari pääsis ta alles järgmisel, s. o. 1859. aastal, muidugi teiskordse eksamiga. Siin oli töö raske, sest tuli ise õppida ja teisi õpetada, — tol ajal rõhutati seminaris eriti praktilist külge.

Samal ajal ei jätnud F. Kuhlbars ometi oma teist huviala unarusse: ta tegi ka kirjandusega tegemist. Tartus oli tal võimalik välismaade kirjandusse süveneda. Eriti huvitas teda kreeka ja saksa kirjandus. Just kreeka kangelaslood on tema ilmavaatesse ja luuletoodangusse mõju avaldanud. M. Kampmann tähendab J. Kunderi järele oma

„Kirjandusloo peajoontes“ II selle kohta järgmist: „Vana-kreeka imemaale, mille alaline sinine taevast, ilusad metsad, mäed ja jõed luuletajale rohket lauluainet pakkusid ja mille kangelasid imestust äratasid, armastasid kuulsamad laulikud tagasi vaadata ja sealt oma luuletöödele eeskujusid tuua. Seda on ka luuletaja Kuhlbars hoolega teinud.“ Saksakeelsete kirjanduslugude, eriti Scherri üldise kirjandusloo abil oli tal võimalik Lääne-Euroopa kirjanduste arenemist ning edenemist jälgida.

Seminari lõpetas Kuhlbars a. 1861. Kohe pärast seda tegi gümnaasiumi inspektor Mickwitz talle ettepaneku minna Torma kirikumõisa koduõpetajaks. Kuhlbars lükkas ettepaneku tagasi. Ta ei tahtnud Tartu linnast kaugele ja nii kõrvalisse maanurka minna, kus edasiarenemine tal täiesti oleks seisma jäänud.

Ta unistas Peterburi linna minekust, kus tal sugulased olid ja kus ta juba korra oli käinud. Enne aga kui ta selle mõtte sai teostada, tehti talle uus ettepanek koduõpetajaks minna, kuid seekord juba Lätimaale. Ettepaneku tegija oli Lätimaa mõisnik parun R. Wolff Vana-Švaneburgist. Tingimused olid võrdlemisi head ja Kuhlbars oli nõus minema. Siin oli tal võimalik tutvuda Balti aadliseisuse välise kui ka koduse eluga. Ta sai paruniga hästi läbi, igatahes tõi ta sealt lahkudes head mälestused kaasa. Selle läbisaamise tingis arvatavasti Kuhlbarsi iseloom, sest ta sai kõigiga hästi läbi. Ta ise kirjutab oma koduõpetaja-põlvest brošüüris „Unikülant Viljandi“ järgmist: Švaneburgis olid mul kuldsed päevad. Teha ei olnud mul seal, Tartu tööga võrreldes, peaaegu mitte midagi. Esiolgselt oli mul paruni vanemale pojale kaks pooltundi vaheajaga, talve poole kolm pooltundi päeväs anda. „Ei ole tarvis rutata,“ ütles parun, „meil on aega küllalt; ei ole sugugi hea, et poisikesetaolised mehed ülikooli saadetakse.“

Vaba aega ei jätnud F. Kuhlbars kasutamata. Ta õppis edasi. Eriti süvenes ta kodumaa minevikku ja tegi selle ajalooa tegemist; seda ala koolis peaaegu ei puudutatud. Ühtlasi algab siin ka tema luuletajategevus.

Vana-Švaneburgis veetis Kuhlbars terve talve. Kevade liginemisel hakati suvitamisplaan tegea. Suvituskohaks pidi Neubad Riia lahe ääres saama. Kuid siin sündis midagi, mis Kuhlbarsi kavatsustest kriipsu läbi tõmbas ja teda ruue ootamatusega üllatas. Talle tegi kooli-inspektor Wiedemann ettepaneku kandideerida Viljandi poeglaste-

elementaarkooli vabale õpetajakohale. Mis teha? Kuhlbars oli Švaneburgis lühikese ajaga kodunenud, saades kõigiga hästi läbi; sellepärast oli tal natuke raske lahkuda, ja üldse ei armastanud ta palju rändamist. Kuid siiski ei viitnud ta kaalumiselega kaua aega. Ta otsustas kandideerida ja Viljandi minna. Viljandi võlus teda kui vana ajalooline linn ja looduslikult ilus koht.

Kahtlema pani teda aga veel küsimus, kas teda valitakse. Oli ju peale tema veel kaks teist kandidaati, ja need olid vilunud vanemad koolimehed. Asi kujunes F. Kuhlbari kasuks. Ta saab inspektor Wiedemannilt teate, et Viljandi linna nõukogu on ta ühel häälrel valinud. Ühtlasi teatatakse talle ka, et ta võimalikult kohe Viljandi ilmuks olukorraga tutvuma. Ta ilmubki juunikuul a. 1862.

Suve veedab ta vanemate juures maal, oma kodukohas, kolib siis lõplikult Viljandisse ja võtab 1. augustil samal aastal oma esimesed õpilased vastu. Sellega algab Kuhlbari elutöö, raske, kuid tulemusrikas. 33 aastaks jääb ta koolitöösse, hoolitsedes igapidi oma kooli ja õpilaste eest, olles nende juhiks ja kasvatajaks. Kool edenes ja arenes tema juhatusel välimiselt kui ka sisemiselt; eriti tähtis oli just see vaim, mis koolis valitses. See vaim tiivustas teda ennast ja ta õpilasi. Tulles kooli tundsid õpilased, et neid ei lahutatud vägivaldselt kodust, et otseteed ei asunud kuristik kooli ja kodu vahele. Huvitav on siin ühe tema õpilase ja nimelt Villem Reimani mälestusi meelde tuletada. Ta tuli maalt Kuhlbari juurde kooli. Esialgu olid õpetajad ja kool nii võõrad, et ta kuidagi harjuda ei saanud. Tuli isa linna, siis palus ta, et see ta maale tagasi viiks. Kuid pea õppis ta kooli juhatajat F. Kuhlbari ning kooli sisemist vaimu tundma ja kool sai talle armsaks. Hiljemini rääkis V. Reiman Kuhlbarist alati suure lugupidamisega. Samasugused mälestused tõi sealt kaasa ka J. Tõnisson.

Oma inimene omas vaimus juhtis ja kasvas õpilasi. Tasa ja vaikselt põles ärkamisaja tuli Kuhlbaris eneses ja ta õpilastes, kuid nii, et teised rahvused seda palju ei märganudki. Ka ses asjas oli F. Kuhlbars väga tagasihoidlik inimene. See „vaim“ määras juba koolipingil paljude ta õpilaste sihid ja ilmavaate kindlaks. Kuhlbari kool võib palju sellest oma arvele kirjutada, kui tema õpilastest hiljemini sarnased juhtivad ja väljapaistvad eesti tegelased kujunesid, nagu V. Reiman, ülikooli rektor Dr. H. Koppel, riigikogu esimees J. Tõnisson j. p. t.

Nõnda on Kuhlbars koolis kasvatanud niisuguseid tegelasi, kes on eesti riigi saamisloos juhtival kohal.

Kool, mille juhatajaks Kuhlbars Viljandisse a. 1862 kutsuti, oli üheklassiline algkool kolme osakonnaga. Kursus vältas kolm aastat — kool oli harilik algkool. Kuid varssi pärast seda, kui F. Kuhlbars koolijuhatajaks sai, hakkas õpilaste arv kiiresti tõusma. Eriti palju õpilasi tuli maalt. Värske ärkamise tuulepuhang puudutas kõige esmalt Viljandimaad ja tung hariduse järele tuli kõige esmalt seal esile.

Õpilaste arv tõusis üle kaheksakümne. Ruum jäi kitsaks ja selle laiendamine oli möödapääsmatu ja paratamatu. Kuhlbars haaras kõige energiaga asjast kinni — ja juba 2¹/₂ aastat pärast võis Viljandi algkool kahe klassiruumiga tööle hakata. Sellega oli kool kõige väljapaistvama koha kõigi kodumaa algkoolide seas omandanud, isegi Riias polnud veel sarnast. Muidugi nõudis kooli korraldamine Kuhlbarsilt palju tööd ja vaeva, kuid ta oli väsimatu.

Ta töö-ala ei piirdunud ainult oma kooliga. Ka teistes koolides tuli tal töötada, nõnda et tal mõnigi kord kuni 48 tundi nädalas oli. Kuid ekslik oleks arvata, nagu oleks Kuhlbars enesele sissetulekute pärast niipalju tunde ahmitseenud. Ta oli otsitav pedagoog ja töötas töö enese pärast. Tundide tasu oli tihti nii väike, et seda ei maksnud tasuks nimetadagi. Igatahes läks kõik sissetulek, mis ta töö eest sai, elu ülespidamiseks, üle jäi õige vähe. Ja mis jäigi, selle tarvitas ta raamatukogu täiendamiseks.

Raamatuid armastas F. Kuhlbars väga; ta suurem rõõm oli nende juures istuda, eriti vanemas eas. Sellepärast nähtigi teda väga harva väljas tänavail liikuvat. Oma rikkaliku raamatukogu, mis koosnes peaaesjalikult raamatuid muinasloo, ajaloo ja kirjanduse alalt, pärandas ta surma eel Viljandi Haridusseltsile.

Nõnda töötas F. Kuhlbars koolipõllul ja kirjanduse alal kogu ärkamisaja ja järel-ärkamisaja väsimata. A. 1887 pühitses ta oma ameti 25-aastast juubelit. Sel pidustusel hinnati ta teeneid vääriliselt, mis andis talle uut jõudu ja tahtmist edasi töötada. F. Kuhlbars töötas endise visaduse ja julgusega, olgugi et ajad olid muutunud, elutunne teine kui ärkamisajal. Kuid ta oli ilutseja ja optimist, sellepärast ei lasknud ta ümbritsevat elu ja sündmusi enesesse mõjuda. Ent ometi ei jäänud ta välisest elust ja muutunud aja sündmustest täiesti puutumata. Viimased ei suutnud muidugi tema sisemist ilmasuhtumist teisale

juhtida ega sundida teda ajavaimule ohvreid tooma. Siiski andsid nad ta välisele elukäigule pöörde.

Venestamine oli täies hoos. Järel-ärkamisaja rahva-mehed seisis lõhkise küna juures, lehed kisklesid ja ettevõtted likvideerusid. Paljud eesti tegelased arvasid paremaks venestamist edendada ja alla vett ujuda. Mis tegi Kuhlbars? Kas ujus kaasa?

A. 1892 sai 30 aastat täis, kui ta õpetajaks hakkas. Et edaspidi veel ametisse jääda, selleks oli tarvis uuesti ülemuse kinnitust, oli tarvis teda kõrgemale poole ette panna. Seda aga ei julgenud tollaegne Viljandi rahva-koolide inspektor, praegune Paide poeglastegümnaasiumi direktor, Andrei Erikson teha, sest Kuhlbars ei olevat osanud oma mõtteid vene keeles ladusasti avaldada. Kuid sedakorda ei lõppenud asi nii halvasti. Ringkonna-inspektor Samtševski soovil kinnitati Kuhlbars ometi veel kaheks aastaks ametisse, ilma et A. Erikson teda oleks ette pannud. Kui need kaks aastat kulusid, tahtis rahva-koolide direktor Blagoveštšenski Kuhlbarsi veel kaheks aastaks ametisse kinnitada ta ametivendade soovil, kuid A. Erikson kandis selle eest hoolt, et ta ainult üheks aastaks kinnitati.

Venestamine läks väga pealetükkivaks, venestajad sallimatuks; koolis nõuti õpilastelt vene keele kõnelemist. Seda ei võinud Kuhlbars enam välja kannatada, ja ta lahkus koolipöõllult jäädavalt a. 1895, pärast seda kui ta oli 33 aastat töötanud.

F. Kuhlbars tõmbus nüüd täiesti avalikust elust ning tegevusest tagasi ja andus teadusele. Ta erialaks oli aja-ja muinaslugu, eriti tegi ta aga tegemist nimede uurimisega. Mõnegi nime saamise üle on ta ajalehtedes ja ajakirjades harutusi avaldanud; muu seas kirjutas ta ka Kalevipoja üle raamatu „Kes on Kalevipoeg?“

Nii elas ja töötas Kuhlbars vaikses üksinduses oma teadusemehe-toas looma-arst Raska majas 28 aastat, ilma et välisilm oleks temast palju kuulnud või teda näinud. Ta oli oma isikuga äärmiselt tagasihoidlik; praeguse põlve inimestest on vähesed Kuhlbarsi näinud, olgugi et pea kõik ta ärkamisaja-laule tunnevad ja teavad.

Tihti elas ta nüüd ainelises kitsikuses, eriti ilmasõja ja revolutsiooni päevil; kuid viimseil aastail muutus ta seisukord märksa paremaks, vähemalt ei tunnud ta puudust. Mitmed asutused, peaaesjalikult Haridusministeerium, hindasid vana luuletajat vääriliselt; vääriliselt hinnati teda ka nihaasti Viljandis, ta kodulinnas, kui ka mujal ta 75- ja

80-aastaselt sünnipäeval, mil tema auks koosviibimisi ja au-õhtuid korraldati.

Kuhlbarsil oli terve eluaeg raudne tervis olnud. Haigusest ei teadnud ta midagi, arsti polnud iialgi tarvitanud. Kuid siis tuli esimene ja viimane haigus. Alles peale uut aastat heitis ta voodisse — ja siit ta enam ei tõusnud. Tuli surm ja viis vana lauliku ühes tema kandlega Manala majadesse. Ta maine põrm puhkab Viljandi kalmistul.

F. Kuhlbars sai üle 80 aasta vanaks. Umbes niikaua oleme ka kultuuriline rahvas, oleme ajalugu teinud. Kõik meie rahva mured ja rõõmud, kannatuse ja õnne on ta kaasa elanud, tunnud, kuid kõige selle aja jooksul ometi elujaatajaks inimeseks ja optimistiks jäänud. Ta laulis oma hümne ka siis, kui teised needsid ja ahastasid. Mida kõik Kuhlbars pole näinud: lapsepõlves rasket ja kurnavat teopõlve ning eel-ärkamisaja askeldusi; noormehena ärkamisaja ülekeevat elutungi ja ürgjõulist eneseavaldust, hiljemini kibedaid lahkhelisid ja kõigi unistuste lainetavat möödumist ning õhulosside kokkuvarisemist; mehe-eas — venestamisaja sünget pettumist ja rusuvat reaktsiooni, siis jälle vaimlist tõusu XIX aastasaja lõpuaastail ja XX aastasaja alul; oma vanas eas elab ta läbi 1905. aasta ja sellele järgnevad sündmused; oma raugasilmaga nägi ta ilmasõja kohutavat tulekahju, paljude igivanade väärtuste põrmu varisemist ja varemeid, kuid ta nägi ka neist varemeist üles kerkivat oma salajast nooruseideaali — vaba Eestit.

F. Kuhlbari elutöö ja tegevus koondub kolmele alale: kool, kirjandus ja muinasaeg. Nende kolme alaga piirdub ka ta kirjandusline toodang. Tema kirjanduslik tegevus algab õige vara, pea samal ajal, kui tema tegevus koolipõllulgi. Kuhlbari esimene luuletuskogu on „Vastse laulo ja kannel“, mis ilmus 1863. See oli tartumurdeline ja ilma luuletaja nimeta. Ses kogus leiduvad laulud osutavad suurt luulelendu ja kujutusvõimet, eriti laul „Häitsme-mehe“.

Teine raamat valmis Kuhlbarsil koolitöö kõrval ja kandis rohkem praktilist iseloomu. See luuletuskogu ilmus a. 1868 pealkirja all „Laulik koolis ja kodus“. Laulud olid siin ühes viisidega, nagu tol ajal moeks oli. Kogu sisaldas eneses 48 laulu. Nende seas on ka meile nii tuttavad lastelaulud: „Teele, teele, kurekesed“, „Hüüavad pasunad“ j. t. Muidu oli see luuletuskogu, eriti viisidelt, saksamaiguline ja -mõjuline.

Juba palju aktuaalsem ja algupärasem oli tema järgmine luuletuskogu: „Vanemuine ehk Neljakordne Laulu-“

Lõng“, 1870, laulud meestekoorile, samuti viisidega, nagu eelminegi kogu. Raamatu juhtsõnaks oli: „Isamaa üleüldse ilus ja igapidi.“ Siin selles raamatus kajasid juba täiesti kodumaised helid. Ta ei otsinud eeskujuga enam päikesepaistelises Hellasest ega saksa klassikult idealistelt, vaid siin vaimustasid teda omad eeskujud, nagu Kreutzwald ja Fählmann. Ses luuletuskogus leiduvad tema ärkamisaja hümnid, nagu „Kui Kungla rahvas kuldsel a'al“, „Eestimaa, mu isamaa“ j. t. G. Suits näeb ses luuletuskogus teost, mis Kuhlbari eesti ärkamisaja lugupeetavamate luuletajate hulka seadis, sest et ta oma riimide ja alliteratsioonidega mänglevates lauludes uusi iluväärtusi tundus esile nõiduvat Fählmanni ja Kreutzwaldi elustatud eesti jumalate ja muinaskangelaste maailmast.

Kuhlbari järgmistest luuletuskogudest mainitagu veel: „Kuulsad vaimulikud segakoorid“, 1871, „Laste laulik“, 1899, „Koolikannel“, 1908, „Jõulupähkled ja teised luuletused noorele ja vanale“, 1910, „Mõök ja kannel“, 1918. Veel mõni aasta enne surma hakkas ta oma laule koguväljaande jaoks korraldama. A. 1921 ilmuski I osa sest kogust nime all „Villi Andi luuletused“. Teise osa ilmumist on oodata lähemal ajal.

Oma uurimise viljana muinasteaduse alal avaldas Kuhlbars „Kalevipoja“ 50-aastase juubeli puhul raamatu „Kes on Kalevipoeg?“, 1911. Siin kõneleb ta oma moodi Kalevipojast ja selle kaaslastest. Aga kuigi tõsiselt võtta neid väiteid ei saa. Selliseid harutusi muinasaja ja nimede üle avaldab ta ka siin-seal ajalehis, muu seas kuukirjas „Eesti Kirjanduses“.

Oma lapsepõlvest ja elukäigust kõneleb ta brošüüris „Unikülast Viljandi“.

Me nägime juba, et Kuhlbari tegevus piirdus kolme alaga. Koolimehena hindasime juba ta tööd ja tähtsust, panime tähele, kuidas ta väsimata ja enesesalgamisega tegi vaikselt kultuuritööd kooli seinte vahel, kuidas ta kasvas oma õpilasist kindlaid iseloomu ja teguvõimsaid isikuid. Teadusmehena ja muinasaja uurijana Kuhlbars erilist tähelepanu ei vääri. Võiks alla kriipsutada ainult ta tahtmist, vaimustust ja huvi, anduda veel vanas eas kõige hingega teadusele ja tähtsatele probleemidele. Jääb järele peatuda veel pisut tema kui luuletaja juures.

Luuletajana on Kuhlbars Koidula kaasaeglane. Nende mõlemate luules leiab tõlgitsemist see elutunne, mis ärkamisajal kõiki ärksamaid eestlasi kihama ja liikuma paneb. Niihästi Koidula kui ka Kuhlbari luule peateemaks on

isamaa, isamaa, mille olemus mõlemaile on müsteeriline. Koidula luule motiiviks on: „Eesti muld ja eesti süda, kes neid suudaks lahuta“, Kuhlbari omaks: „Kui luulepärge lähed põimima, su ülem aade olgu isamaa“. Ometi ei saa Koidula ja Kuhlbari luulet täiesti paralleelselt käsitleda — ei ulatuselt ega laadilt. Koidula luule sügavuseni ei küüni Kuhlbari oma, seal on liiga palju sõnade mängu, liiga vähe hinge. Koidula luules on elamusi ja tuld, Kuhlbars aina vaatleb ja ilutseb. Ka on hingelaad kummalgi erisugune. Koidula on kurbuse- ja Kuhlbars rõõmulaulik, üks meeleolutseb sügises, teisel näikse olevat alaline kevad. Nende mõlemate hingelaad osutub kohe nende luules. Koidula nutab isamaa pärast, isamaa kurb minevik paneb ta hinge valus lainetama; ta pea-tähelepanu tõmbab orja-aeg endale; ja just selle vägeva kurbuse laulud on tal kõige sügavamad ja ilusamad. Kuhlbars aga ei tuleta rasket orja-aega meelde; ta siirdub vaikides sest üle, läheb kaugeemale minevikku, leiutab kuldse muinasaja — ja seal ilutseb ta muusa segamata ja piirita.

Kuid ometi oli muinasaja ainete käsitlemine, muistsete jumalate ja kangelaste elustamine ajavaimule vastav ning sellega ühenduses, ja see määrab Kuhlbari isamaa-luulele väärika koha eesti kirjanduses. Need olid uued helid, mida ta oma kandlel helistas. Sisu oli uus ja vorm oli uus, eriti vorm, ta laulude väline külg. Nii kõlavalt ja kergelt ei olnud ükski enne teda laulnud; esimesena käsitas ta kunstluule vormi nii õnnelikult ja rahvalikult, nagu keegi ei olnud enne teda osanud. Siit tulebki otsida põhjust, miks Kuhlbari lauludel oli nii suur menu, et nad lühikese ajaga said rahvalauludeks; siit tuleb otsida ka nende väärtust, mida tänapäevgi ei saa täiesti eitada, olgugi et meie maitse ja hinnangud on hoopis teised kui tol ajal. See käib muidugi õige vähese arvu laulude kohta, kus Kuhlbari tõsine luuleand mõjule pääseb. Suurem jagu ei vääri tähelepanu.

Isamaa kõrval köitis ärkamisaja luuletajate meeli veel loodus; eriti on loodus Kuhlbari inspireerinud; ta looduslaulud on õrnad ja meeleolu-rikkad. Mingisugune kodu- ja rahutunne hõõgub neist vastu. Võtkem kas või ta laul: „Õo nüüd jõuab jälle oma-rahuga; kuldne õhtupäike läinud hingama.“ Ta looduslaulud on nagu intiimsemad kui isamaa-laulud, neis oleks nagu rohkem hinge kui viimastes.

Peale isamaa ja looduse laulab Kuhlbars veel kui tõsine luuletaja luulest enesest. Ses mõttes väärib tähelepanu ta esimene luuletuskogu — „Vastse laulo ja kan-

nel“; eriti tabavalt iseloomustab ta luule ja luuletaja ole-
must ning tähtsust laulus „Häitsme-mehe“, kui ta ütleb:

„Na oma selle oru poja,
Ent kõige maade kuninga;
Neid joodap kuldse mäki oja,
Kui meie lätte kuivava.“

Mis ütleb Kuhlbari luule meile tänapäev? Mitte palju! Aga seda rohkem ärkamisajale. Kõik on ilmas ajaline; ainult üksikud, suured geeniused loovad kõigile ajule. Kuid neid võib kogu inimkonna arenemise jooksul sõrmil loetella. Kes hakkaski Kuhlbari sellepärast süüdis-
tama, et ta pole geenius!

Ent ühes asjas võime vist kõik ühes arvamises olla:
Kuhlbari lastelaulud on veel tänapäev huvitavad —

„Hüüavad pasunad,
Tõuske üles magajad“.

See on ilus ärkamisaja laul, aga ka lastelaul; ent
lapsepõlv pole muud kui ärkamisaeg.

J. Roos.

*

Pärast seminari lõpetamist aastal 1861 oli Fr. Kuhl-
bars umbes ühe aasta kodukooliõpetaja, siis asus ta järg-
neva 1862. aasta augustikuul Viljandi linna algkooli õpeta-
jaks. Koolil oli tol ajal üks ainuke klass kolme osakonnaga.
Kuhlbari esimeste õpilaste hulka kuulusin ka mina. Sest
ajast on nüüd enam kui 60 aastat mööda läinud; 50 aastat
olen ma samas ametis kui Kuhlbars — meie rahva noor-
soo kasvatuses ja õpetuses — tegev olnud ja pikemat aega
on pea juba hallide juustega kaetud, — aga need tund-
mused ja muljed, mis ma Kuhlbarsist kui oma õpetajast
ja kasvatajast algkoolis ja pärast kreiskoolis olin saanud,
ei ole mitte ununenud ega muutunud. Mu noorel eal on
mul mõnigi õpetaja, ka hea õpetaja olnud; oma kaua-
aegses pedagoogilises elukutse-töös olen mitmesugustes
olukordades kergeil ja raskeil päevil mõndagi paljuväärt-
tuslist kogemust korjanud selle kohta, kuidas kooliõpetaja
peab olema ja töötama, kui ta tahab õnnistusrikkaid taga-
jargi oma ülitähtsas ametis saavutada, — aga sellegi pärast
on aukartus ja lugupidamine, mida noor koolipoiss tol
ajal oma tubli ja armsa kooliõpetaja vastu tundis, ka
vanal mehel seniajani alale jäänud, ehk küll juba terve
eluiga oma mitmesuguste mõjudega selja taga on.

Kui ma Kuhlbari peale mõtlen, temast kuulen või
loen, või tema teoseid tarvitan, siis seisab minu vaimu

Seks tarvitas ta peajasjalikult oma huvi ja jõudu. Puhke-
aegadel oli ta tegev kirjalikkude tööde kallal, mis ikka
sihitud olid rahva sisemise väärtuse arendamiseks ja hari-
miseks, mis seega tema ametitegevuse joonest mitte kõr-
vale ei kaldunud.

Tema on oma töö lõpetanud, reisikepi maha pannud
ja puhkusele läinud; aga tema mälestus jääb elama kõige
pealt tema õpilaste meeles ja südames, aga ka seltskonna
ja rahva keskel. Vaiksel viisil on ta oma tööd teinud;
niisama vaiksel viisil tahame meie teda mälestada ja teda
ta töö eest tänada.

Truu õpetaja, Friedrich Kuhlbars, hinga rahus!

C. H. Niggol.

Eesti usuteaduslisest ja filosoofilisest kirjandusest aastal 1923.¹⁾

Eesti usuteadusline ja filosoofiline kirjandus 1923. aastal
ei ole eelmise aastaga võrreldes väärtusliste algupäraste
tööde poolest rikastumistendentsi osutanud. Kirjandusline
toodang neil kummalgi alal on otse kehv. Iseäranis on
see maksev viimase kohta. Teatud elavust võib konsta-
teerida ainult religioossete ajakirjade suhtes. Aastal 1921
võitis tähelepanu dotsent E. Tennmanni pikem algupärand
Vana Testamendi ainelt „Mooses ja prohvetid“. Käesolev
ülevaate-aasta ei paku midagi vastavat. Arvuliselt ulatub
usulise sisuga raamatute arv küll 11 peale, kuid puudub
seni isegi ajanõuetele vastav usuõpetuse-käsiraamat kooli-
dele. Filosoofilises kirjanduses on ainult tõlkeid turule
ilmunud.

Millega seda kehvust seletada? Põhjused võivad
mitmesugused olla. Tähtsamat osa nende hulgas etendab
kahtlemata üldine kriis eesti kirjanduses. Kirjastamisolud
ei ole mineva aasta kestel sugugi paranenud, kui mitte
veel pahemakski muutunud. Sellé all ei ole kannatanud
üksi ilukirjandus, vaid samuti usuline ja filosoofiline.
Eriti vahest veel viimased kui liiga spetsiaal-alalised, ja
sellepärast ei ole kirjastajad, kartes raamatu väikest menu,
krediidi puudusel riskeerida sõandanud. Kuid teiselt
poolt paistab tõenäoline olevat, et algupäraseid usulise
sisuga tšisedamaid töid ei leidu käsikirjadeski. Peale

1) Eesti Kirjanduse Seltsi aasta-koosolekul 16. III. 1924. a. peetud kõne.

professor H. B. Rahamäe 1000-leheküljelise väitekirja eetika alalt ei ole muist midagi kuulda olnud. On puudunud autorid. Kõrgema usuteaduslike haridusega pere on meil küllalt suurearvuline, kuid selles leiduvad ainult üksikud, kes kirjanduslikult tegevad tahaksid olla. Suurem hulk on uppunud tegelikku äripäevasesse töösse. Esimesed on aga koormatud niivõrt mitmesuguste teiste otsekoheste ülesannetega, et neil vähe aega jätkub kirjanduslike uurimuste jaoks. Ehk ei leia sügavamad usuteaduslikud raamatud lugejaid? Elame ju ajajärgul, kus tõestada katsutakse, nagu oleks usk ajast ja arust. Huvi rahva laiemates hulkades mitmesuguste usuliste probleemide vastu ei ole kustunud, vaid võib pigemini konstateerida selle tõusu. Raamatud, milles neid küsimusi populaarselt käsitatakse, leiaksid sellepärast küllalt suurt menu. Kahjuks on meil selle külje peale aga seni vähe rõhku pandud. See on maksev ka mineva aasta kohta, ehk küll väikest algatust teatud suunas ühe usulise sisuga ajakirja veergudel tähele võib panna. Selle eest on aga agarad mitmesugused usulahud, kes valgustavad küsimusi ühekülgelt oma kitsarinnalisest seisukohast. Viimane asjaolu ei või kuidagi asjale enesele kasuks olla.

Ilmunud raamatuist võiks nimetada esimeses järjekorras Rapla õpetaja J. Liiv'i Luteri väikese katekismuse järele kokkuseatud „Peakooli õpetust“. Teos on varustatud piiskopp J. Kukk'e soojalt soovitava käekirjalise eesõnaga. Autor on püüdnud kirjutada leeriõpilastele seni puudunud ajakohase käsiraamatu, mille osalist kordaminekut ehk võiks ära märkida. On katsutud silmas pidada praegust aega ja loobuda endisest šabloonilisest aine käsitamise viisist. Kuid vana lõplikku maharaputamist ei ole siiski näha. Selle poolest tahaks „Peakooli õpetust“ nagu esimeseks arglikuks katseks olla. Autor annab esmalt lühikese ülevaate ristikoguduse sündimisest, laialilagunemisest ja arenemisest, mis üks parematest osadest. Kahju, et ristiusu Baltimaale tulemist ning kiriku arenemist siin ainult paari reaga riivatakse; ometi oleks see küsimus põhjalikumalt valgustamist pidanud leidma. Ajaloolisele osale järgneb evangeeliumi Luteri kiriku usuõpetus püha ristimise sakramendi, ristiusu, ristiinimese elu, ristiinimese eluvõitluse sõjariistade, kirikliku elu ja kohuste üle oma kiriku ja koguduse vastu. Lõpuks selgitatakse õnnistamispäeva tähtsust. Mõnigi jagu ülesloetust on korda läinud hästi tabatud näitega tegelikust elust ja kohaste võrdlustega evangeeliumidest. Suures enamuses

on autor ometi kuivast ja vananenud puhtpiiblisest ainekäsitlest kinni pidanud, mis vaheti piiblisalmide rägastikku uppudes otse kuiv-dogmaatilise mulje jätab. Teisal minnakse küsimustest jälle liiga kergelt üle, nagu näit.: neljas ja teised käsud, mis on patt jne. Seesugused kohad ei mõju kuigi veenvalt. Mõnes teises küsimuses ei ole autor vaevaks võtnud tutvuda uema usuteaduse saavutustega või hoiab kramplikult vanadest vaadetest kinni. Üks neist. Sest mille muuga seletada niisuguseid vigu, et J. Liivi arvates Taaveti lauluraamatu vaimulikud laulud olevat suuremalt osalt Taaveti luuletatud, kuna tõeliselt aga mõni üksik Taaveti ajajärgust pärit on; et Moosese raamatud Moosese kirjutatud, õpetusesõnad kõik Saalomoniloodud, Taanieli raamat aastast 430 e. Kr. pärit jne. Kirjatahise inspiratsiooni teooria mõju on raamatus tunduv. Suureks puuduseks tuleb lugeda, et autor Jeesuse isikust ja õpetusest lühematki ülevaadet ei katsu anda. Lõpposas kirjeldatakse Rapla kiriku sisemust ja Rapla kihelkonna kiriklikke olusid, mis jätab mulje, nagu oleks raamat eriti raplalastele kirjutatud. Teiselt poolt pretendeerib ta aga üldsuse peale. Kõigi tunnismärkide järele on J. Liiv oma „Peakooli õpetuse“ kokkuseadmisel rohkesti saksakeelseid allikaid tarvitanud, mõnes kohas sõnasõnaliselt, peaaesjalikult küll Theodor Kaftani. Allikate tarvitamisest ei lausu ta aga terves raamatus mitte sõnagi. Võhikule jääb sellepärast mulje, nagu oleks kogu raamat täieline algupärand, mis aga kuidagi täppis ei ole.

Raamatu läbilugemisest jääb mulje, et raske oleks usulis-kõlblisi küsimusi „Peakooli õpetuse“ abil õpilastele niivõrt lähedale tuua, et nad nende vastu huvi hakkaksid tundma, sündigu see kas leeritoas või kuski mujal. „Peakooli õpetus“ ei ole kuigi suur samm edasi. Ajakohase õpperaamatu nime peale ta pretendeerida ei suuda.

Teine tähtsam teos on Eesti ev.-Lut. kiriku lauluraamatu komisjoni toimetatud „Vaimulikud laulud“. Kogu sisaldab 180 mitmesugust vaimulikku laulu, suuremalt jaolt eesti autorite Aksel Kallas'e, M. Lipp'u, L. Raudkepp'i j. t. sulest. Komisjon ei loe oma tööd lõplikuks ja seletab eessõnas, et „praeguste laulude otstarve“ eeskätt selles seisab, et „neid laululehtede jaoks ära kasutada ja, kuni neid suuremal hulgal kogudustel veel ei ole, kirikutes ja usulistel talitustel etteütlemise järele laulda“. Usulis-kõlbliselt sisult tuleb nimetatud kogu eelistada seni kirikus tarvitusel olnud lauluraamatuile. Õhk on värskem ja nooruslikum. Kuradi, igavese põrgutulega jne. hirmutamise on kadunud.

Selle asemel laulab M. Lipp :

„Venna armu minu põue
Külva, Issand, rohkesti,
Et su armastuse kõne
Süütaks hinge alati,
Et ma vendi teenima
Ruttaks puhta armuga,
Kui su meel mu meeleks saanud,
Mis mu eest end ohverdanud.“

Teises kohas jälle Aksel Kallas :

„Ärka, süda, vaim ja mõte,
Talveune tuimusest,
Tõuse surnuist valge ette
Uues elus hiilgades.
Vaim sind kutsub enda juurde
Elumere kallastele —
Seal, kus õnnetäiuses
Süda hingab Jeesuses.“ (Lhk. 52—53.)

„Me maa on vaba, vabaks jäägu
Ta sinu helde hoiu all,
Ka vaimu poolest vabaks saagu
Ta tõe helgil heledal:
Nii, Issand, kaitsku meie maad
Su kotkatiivad vägevad,“

ülistab M. Lipp meie kodumaa vabadust.

Kadunud on haavavad ning alandavad laulud, nagu need tihti kordusid vanemais lauluraamatuis:

„Ke on pantu orjama, orjago hääl meel ka,
mõtelgo, et kigile vallitsus ei kõlbake.“

Üksikasjalisemalt sisu ja meelsuse juures peatuda ei luba käesoleva ülevaate kitsad piirid. Kuid needki vähesed näited tõendavad, et endisel orjameelsusel ja härraste ülen-damisel selles kogus enam aset ei ole. Kristuse armastuse meelsuses on vägev põhiakkord, mis „Vaimulikud laulud“ kalliks teeb tõsisele kristlikule hingele.

Iseasi on, kui hästi või halvasti nimetatud kogu lau-lusid luulevormilt kordaläinuks võib pidada. Kunsti-väärtuslikult vormilt on paljud lauludest ebaküpsed ja viimistlemata. Arvustajaile nii ühe pealinna ajalehe kui ka „Protestantlise ilma“ veergudel oleks raske siin suuremalt jaolt midagi kaaluvat vastu panna. Kuid tundub siiski, et V. Kuljus vaheti ülekohtuseks saab. Vähemalt ei ole ta järjekindel olnud. Aksel Kallase luuletuste ilmumisel ei leidnud Kuljus neist midagi kunstiväärtuslist. Kogu „Vai-mulikud laulud“ arvustades jõuab ta aga Kallase kohta selle poolest teisele otsusele: „Aksel Kallas on luuletaja. Aksel Kallas on laulus nr. 58 annud pärl, mis, kui Aksel

Kallas ilusat eesti keelt paremini oleks tundud, järjekindlalt, aga mitte aimates, — oleks kujuneda võinud ehteks tervele kogule („Pr. ilm“, lhk. 105).

Peale nende kahe on ilmunud veel A. Cordes'i „Raamatute raamat“, Johan Kuusk'i „Kristlik moraal“, J. Kalkuni „Teism ja ateism võitluses kooli moraaliõpetuse pärast“, H. Grossmanni järele „Kus on surnud“, A. Marschali „Jumala õnnistuse tee“, H. Tuttari „Evangeeliumi võidud pagana-maailmas“, „Piibli õppetükid“, „Piibel, Kristus ja ristiusk“ eribrošüüridena ja „Eesti Kirjanduse“ 6. ja 7. numbris J. Aunveri sulest kirjutus „Dr. Fr. R. Kreuzwaldi religioosne ilmavaade“. Kõige nimetamisväärilisemad neist brošüüridest võiksid olla A. Cordesi „Raamatute raamat“ ja J. Kalkuni „Teism ja ateism võitluses kooli moraaliõpetuse pärast“. Ülejäänud on kõik ühekülgselt lahkusuliste tendentsiga ja ei vääri sellepärast rohkem kui lühikest nimetust. A. Marschali „Jumala õnnistuse tee“ nõuab uuestisündimist ning ümberpöörämist ja väidab, et õigekssaamine võimaldub ainult usu läbi. „Piibli õppetükid“ on seitsmenda päeva adventistide Eesti liidu väljaanne. M. P. poolt kokkuseatud „Piibel, Kristus ja ristiusk“ esindab monismi. Kristuse peale vaadatakse kui hariliku inimese peale. Ristiusul olevat Buddha usuga väga suur sarnasus. „Tal on sellega veel lähem ühendus kui juudi usuga, nõnda et ristiusu tuumaks Buddha usku ja kooreks juudi usku võib nimetada,“ kirjutab M. P. (lhk. 10). Ainult vähikuile võib säherdust tolmu nende kahe usu suhtumise kohta silma puistata. Sellest brošüürist on muu seas ainult esimene vihk ilmunud.

Johan Kuuski brošüür „Kristlik moraal“ on saadetud turule enne rahvahääletust, et kihutustööd teha usuõpetuse kooli viimise vastu. Autor eitab täiesti kristlikku moraali ja selle kasvatavat mõju nii ajaloos kui ka praegu. Kristlik moraal on „Euroopa mõtlejale kultuurinimesele liiga võõras ja vastuvõtmatu ega suuda sellepärast tema peale pandavaid lootusi teostada,“ väidab ta eesõnas, katsudes seda tõestada niisugusel teel, mille kohta juba vähikki peab tunnistama, et siin teaduslikust erapooletusest juttugi ei või olla. Sel põhjusel ei tule selle brošüüriga küll tõsisemalt arvestada.

J. Kalkun teeb oma brošüüris vahet teistliku ja loodusteadusliku moraali vahel. Viimase seadused ei minevat „sugugi lahku varemalt käsitatud usuliste moraaliseaduste nõuetest“ (lhk. 12). Ta soovitab nii teistlikku kui ka loodusteaduslikku moraali kooli õppekavasse üles võtta ja

õpilasele valida jätta, missuguse viisi järele see moraali soovib õppida. Seejuures on J. Kalkun ristiusulise ilma-vaate pooldaja. Brošüüri laad on poleemiline ning küsimus on käsitatud nii pealiskaudselt, kohati ebaselgelt, ja ühekülgselt, et autor oma väidetega küll kedagi ei suuda veenda.

„Raamatute raamat“ ei ole algupärane, vaid selle on kokku seadnud H. Valma Cordesi järele. Selles väikeses brošüüris antakse lühike ülevaade piibli tekkimisest, ometi mitte selles vaimus, nagu seda verbaalinspiratsiooni pooldajad harilikult teevad, vaid uurimuste saavutustele vastavalt. Edasi näidatakse, et raamatute raamatul ka tänapäev ikka edasi oma aukoht alal on, sest kõige mitmekesisuse peale vaatamata on meil piiblis ometi „tegu suurepärase ühtlase organismiga. Kõik üksikosad on ainult lisad ja täiendused ühele loole, nimelt suurele Jumala riigi loole, mille võrratu ulatus küünib loomistöö algusest kuni uue taeva ja maa loomiseni ettenägemata ajalt. Ning üks vaim on, mis sellest tervikust läbi käib.“ Need vähesed leheküljed on kirjutatud soojalt ja populaarselt.

Et täielist ülevaadet 1923. aasta vaimulikust kirjandusest saada, ei ole võimalik piirduda ainult ilmunud raamatutega, vaid tuleb peatuda ühtlasi vaimulikkude ajakirjade vaatlemisel. See on seda rohkem õigustatud, et neis ajakirjades peegeldub religioosne elu enam-vähem otsejooneliselt, nagu ta aasta jooksul meil on jõudnud areneda. Ajakirjad erinevad rühmituste ja voolude järele. Selle poolest on igaühel neist oma häälekandja, mõnel usulahul, nagu baptistidel, isegi kaks. Vaimulikkude ajakirjade arv ei ole võrreldes sugugi väike, tervelt 13, ühes arvatud muidugi kõik laikusuliste omad. Eesti ev.-Luteri kiriku raamidest ilmuvaid ajakirju on kolm: „Protestantiline ilm“, „Eesti kirik“ ja „Meie kirik“.

Viimane neist — „Meie kirik“ — tahab olla selle voolu häälekandja, kes ennast luterlik-alalhoidlikuks nimetab. Ta tahab „Luteri usupuhastuse aegsetest usutunnistustest kindlasti kinni hoida ja lühendamata piibliraamatut usu juhtnõõriks pidada“ (nr. 37) ning ei leia pühakirjas „ühtki vale- ega eksisõna Kristuse kohta“ (nr. 36). Selle mõistmiseks võivad mõõduandvad olla ainult ev.-Luteri kiriku usutunnistuse kirjad. Teist mõõdupuud ei ole. See vool ei taha anda „karvaväärki järele ei usuteadusele ega teistele teadustele, kes kipuvad mõnda ehk koguni palju, mis Kristuse kohta kirjas öeldud, tühjaks tegema ehk

pärastpoole tehtud lisanduseks tunnistama“ (nr. 36). Usku ei või see vool „teaduse alla heita, vaid teadus peab usu alla jääma ja teda teenima“ (nr. 36). Sellest lähtekohast välja minnes ei lubata vaheti võitlustuhinas inimlikule mõistusele usuelus pisemaidki õigusi ja peetakse õigeks vanaajalist vormelit *credo, quia absurdum* (usu, sellepärast, et see on lollus) (nr. 4). Jumala sõna ei tohi mõistuse mõõdupuuga mõõtma hakata (nr. 10). Selle voolu isaks on praost Harald Pöld, kes muu seas nimetatud ajakirjas ev.-Luteri usu kirikus „tuumkoguduse“ mõtet (*ecclesiöle in ecclesia*) õhutab. Sel teel võimalduvat õige „usuosaduse loomine“. Tema ümber näivad koondunud olevat kõik saksameelsed elemendid meie kirikus. Seda tõendab peale muu ka „Meie kiriku“ kaastööliste nimekiri. Kõik nad on „protestantismi vaimule vastavas mõttes“ ägedad vastased.

„Meie kirikuga“ alalises võitluses seisab „Protestantiline ilm“ õpetaja Theodor Tallmeistri juhatusel. Selle ajakirja ümber koondunud kandvamate jõudude arv ei ole kuigi suur. Kaastööliste nimekiri seisab ainult kahestkolmest nimest koos. „Protestantiline ilm“ hindab kõrgelt moodsa usuteaduse saavutusi ja püüab neid oma veergudel rahvalikus vormis oma lugejaile kättesaadavaks teha. Ta ei kõitvat ennast „ühegi voolu külge“ ega tahtvat „muud kui tõtt“ (nr. 1). Temale ei ole piibliraamat mitte sõna-sõnalt inspireeritud Jumala sõna, vaid pühade kirjade kogu, mille kirjutajad on pühast vaimust juhitud olnud. Piibliraamatu ajaloolise tekkimise valgustuse peab ta sel põhjusel hädatarvilikuks. Oma veergudel käsitab ta sellepärast küsimusi, nagu: „Kuidas on lugu Jeesuse üleloomuliku ilmaesündimisega?“, „Missuguses mõttes on piibel Jumala sõna?“, „Ülestõusmis-püha usuline ja ajalooline alus“, „Missuguses mõttes räägime meie Kristuse lunastamise surmast“, „Kas võib Taanieli raamatu põhjal tulevikku ette kuulutada?“ jne. On siis ka arusaadav, et selle ajakirja veergudel inimlikule mõistusele hoopis teissugune koht usuelus antakse, kui seda teeb kitsarinnaline „Meie kirik“. „Protestantiline ilm“ on toonud meie kangunud usuellu elavust ja värskust. Seda teenet ei saa temalt keegi võtta, vaatamata, kas leppida võidakse sellega, kuidas ta küsimusi käsitab. Hingekosutatav osa „Protestantlises ilmas“ on, ajakirja eesmärki silmas pidades, tagaplaanile jäetud.

Äge sulesõda „Protestantlilise ilma“ ja „Meie Kiriku“ vahel ei ole vaikinud kogu aasta kestel. Mõlemad pühen-

davad poleemikale tähtsa osa oma ruumist. „Meie Kirik“ nõuab, et „Protestantlise ilma“ vaim Eesti kirikust välja peab heidetama, näeb seal ketserlikkust. „Protestantline ilm“ läheb sallimatuses oma vastase vastu nii kaugemale, et kirjutada tihkab: „Uus konsistooriuminõuniku-härra on tegutsema hakanud. On nuuskuri ülesande oma peale võtnud, käib kirikuid mööda ja uurib suurekstegeva klaasiga juttustajaid eest ja tagant, et kindlaks teha, kas neil ehk midagi „ketserlikku“ külles ei ole“ (nr. 12). Ühine joon mõlematel on aga, et nad sulesõjas teineteisega tegeliku elu jalge alt kaotavad ja rohkem teoreetiliste küsimuste peale aega kulutavad, lootes sel teel saavutada meie usu ja kirikliku elu tervenemist ning kasvamist. Kuivõrt see õnnelik, näitab aeg oma nõuetega.

Kolmas ajakiri, „Eesti kirik“, mille proovinumber ilmus ülevaate-aasta lõpul, tahab sellevastu oma ülesannete täitmisel just elust välja minna. Peatoimetaja prof. H. B. Rahamägi kirjutab sellé kohta lugejaile: „Eesti kirik“ tahab terve Eesti ev.-Luteri kiriku ühendajaks ja koondajaks saada; ta seisab täiesti positiivselt evangeeliumi alusel; ta tahab kartmata tõe teenistuses seista; ta ei võta mitte sellepärast kõike minevikust vastu, et see minevikust on, ei hõiska ka mitte kõigele moodsusele vastu sellepärast, et see uudne on, vaid ta püüd on nii usu kui ka kiriku ja riigi elu evangeeliumi valgusse tõsta ja neis asjus Kristuse meelsuse järele küsida. Temale on tähtsam kõige pealt usuline elu ja siis usuline õpetus, mitte aga enne usulised laused ja sõnad, vaatamata, kas seal sisu on. „Eesti Kirik“ tahab igal pool küsida: Mida ütleb Jumal oma evangeeliumis meile meie kiriku kaudu tänapäev? Igatahes liigume meie sellel joonel, mille Luter ja teised reformaatorid ära tähendasid, veendunud olles, et nende kaudu viis Jumal meid sammu edasi usulises tundmises. Kuid luterlikumad kui Luter — seda ei või meie juba sellepärast olla, et meie usuisa ka ise seda ei soovinud. Kristus ja tema evangeelium ja Luter oma sügavustes see on meie silmi ees.“

„Eesti kirikul“ on kõik eeldused olemas, et ta enese ümber usuelust huvitatud laiemad ringid suudab koondada ja ev.-Luteri kiriku häälekandjaks välja areneb. Ajakirja väljaandjaks on Eesti evangeeliumi Luteri usu konsistoorium.

Sellega oleksime jõudnud tähtsamate vaimulikkude ajakirjade vaatlemisega lõpule. Jäävad üle veel mitmesugused lahusulised ehk nende kalduvustega, välja arvatud

„Elupuu kuldsed oksad“ ja Eesti õigeusu häälekandja „Uus elu“. Viimase veergudel käsitatakse peaaesjalikult ühelt poolt kirikuellu puutuvaid küsimusi ja teiselt poolt luuakse opositsiooni ev.-Luteri kirikuga. Viimane avaldub usuõpetuse-küsimuse rahvahääletusele panemise puhul kui ka „Protestantlise ilma“ vastu ja igal teisel juhul. Heide-dakse sallimatust ette ja seda, et riik ajavat usupoliitikat. „Kuid meil sünnib veel enamgi: ükski Vene valitsus ei ajanud nii julma ja järjekindlat usupoliitikat, kui seda nüüd, meie usuvaba põhiseaduse ajal, Eesti „riigi usu“ kasuks tehakse,“ kirjutatakse aprillikuu-numbris.

„Kristlik Perekonnaleht“ arvustab hukkamõistvalt „Protestantlist ilma“ ja hurjutab õpetajaid vabameelsuse pärast. „Meie vaimuliku elu juhid, meie kirikuõpetajad, on hingehuntideks saanud, — ja neid ei ole mitte üks, kes otse avalikult mässab, vaid neid on ühe selja taga küm-neid, kes endid küll karjaverest toidavad, karjavillaga katavad, aga siiski tigeda hundina ka karja murravad“ (nr. 12). See ajakiri sümpatiseerib praost Harald Pölluga. Üldiselt ei seisa ta ev.-Luteri kirikuga vaenujalal. Nõuab koolides konfessionaalset usuõpetust. „Elupuu kuldsed oksad“ on kogu jutlusi — lendlehti, mis toimetatud trükki õpetaja K. Vöhrmanni poolt suuremateks pühadeks. Sealt leiame jutlusi praost H. B. Rahamäe, Ustali, Vöhrmanni, Nurmi j. t. sulest. „Väiksed tähed“, kristlik ajakiri lastele, sisaldab vaimuliku sisuga jutukesti ja laule lastele, ilmub ükskord nädalas. „Noorte elu“ on usklikkude Noorte C. E. Liidu häälekandja. Põhitoon — kristotsentriline. Nõuab uuestisündimist ning piibli uurimist ja lugemist palves. Ajakirja kunstilise välimuse eest on rohkem hoolitsetud, kui seda kõigi teiste juures võib konstateerida. „Tõe vahimees“ on kristlik misjonileht käsu ja tunnistuse põhjal, ilmunud kõigest 3 numbrit. Baptistidel on kaks ajakirja: „Teekäija“ ja „Elukevadel“, viimane noorsoo ajakiri. Eestimaa piiskopliku metodisti koguduse kuukiri on „Kristlik kaitsja“. Rõhutab armastusetööd ligemise kasuks: „Inimesed, mõtelge oma vaeseks jäänud vendade ja õdede peale! Mõtelge nende häda peale, kui inimesed, kui kristlased!“ (nr. 12). 7. päeva adventistide Eesti liidu väljaandel on ilmunud „Tõe sõnumid“ ja kristliku 7. päeva adventistide Eesti ühisuse väljaandel „Hingamjsepäeva vahimees“. Lõpuks võiks nimetada veel ülevaate täielik-kuse mõttes mingisuguse „Jehoova taeva ja maa Jumala lgavese Evangeeliumi“, mis pöörab kõigi maailma paga-nate, rahvaste, keelte, keelemurrete, kõigi, kõigi, kõigi

poole. Kõik need ajakirjad ei teeni seda, et nende vaatlemiseks rohkem aega kulutada.

Lõpuks veel mõni sõna filosoofilisest kirjandusest. Et sel alal algupäraseid töid ei ole ilmunud, siis jätkub tõlgete üleslugemisest, ilma neid lähemalt arvustamata. Ilmunud on ainult Dr. Harald Höffdingi „Psühkoloogia pääjooned kogemuse põhjal“ I osa Karl Freibergi tõlkes, kui mitte arvata Ernst Meumanni „Esteetika süsteemi“ Ants Orase ümberpanekus käesoleva ülevaate raamidesse. Mõlemad tõlked paistavad hoolikalt tehtud olevat.

Ringkäik eesti 1923. a. usuteaduslikes ja filosoofilises kirjanduses on lõpule jõudnud. Kuigi palju ei ole selles röömustavat olnud. Kas käesolev aasta töotusrikkamana ennustub, näeme aasta lõpul. Vähemalt ootavad usuteaduslikes kirjanduses mõnedki tüsedad käsikirjad trükkimist, näit. prof. H. B. Rahamäe väitekirj: „Eesti rahva sündivuse vähenemise põhjused ja teed selle nähtuse kõrvaldamiseks“. Kuuldavasti saadetakse juba lähemal päevil müügile dots. E. Tennmanni usuõpetuse-käsiraamat algkooli I klassile. Ka ilmub 400-aastase usupuhastuse juubeli päevaks loodetavasti rida töid, mis kõik märksa rikastada töötavad käesoleva aasta usulist kirjandust.

J. Aunver.

Ääremärkused „Vanemuise“ seltsi asutusloo täienduseks.

„Vanemuise“ seltsi põhikirja on Vene valitsuse sise-ministri poolt kinnitatud 27. okt. 1865, ja seltsi asutajaile Tartus on ta politsei kaudu kätte antud 20. nov. 1865, mil siis kohe järgmisel päeval eestseisuse liikmete valimisele asuti.

Seltsi asutajate hulka kuuluvad 25 meest, kelle nimed põhikirja all leiduvad. Nendest elab praegu ainult veel Joh. Maddisson. Ta sündis 1. (13.) okt. 1835 Tartu maakonnas Visusi vallas taluperemehe pojana. Sai haridust Äksi kihelkonnakoolis, õppis Viljandi maakonnas Patküla mõisas põllumajandust ja asus 1865. a. Tartu elama, kus ta on suurema osa oma pikast elueast kaupmehena mööda saatnud. Elu paremail aastail on ta ka majaomanik olnud. Vanemas eas oli ta mõned aastad Võru maakonnas Haanja mõisa valitseja. Nüüd elab ta jälle Tartus.

Kuju poolest on Maddisson väike kõhelik meheke, kuid kõrgest vanadusest hoolimata veel võrdlemisi kõbus, nii et ilma suurema raskuseta sagedasti teeb paariverstali jalakäikusid linna äärest, Peetri kiriku lähedusest, kus ta elukorter, alla linna. Ka vaimliselt on ta veel kurnis värske, jutukas, mäletab üksikasjaliselt juhtumusi veel „Vanemuise“ seltsi asutamise ajast jne.

Joh. Maddisson

„Vanemuises“ on ta omal ajal üks tegevamaist liikmeist olnud. Me leiame teda abiesimehe, kirjatoimetaja, kassa- ja raamatupidaja ning revidendi kohuseid täitmast, orkestrit juhtimast, näitlemast ja laulmast.

Kirjas, mis ta möödunud aasta sügisel Eesti Kirjanduse Seltsile lühikese mälestusemärkmikuna sisse andis ja millele lisaks ta käesoleva artikli jaoks mõnda on täiendanud, seletab ta muu seas järgmist.

Koolipoisina lugenud ta J. V. Jamseni „Siioni laulukannelt“ ja „Sõnumetoojaid“ ning hilisemal aastail „Pärnu

Postimeest“. Tal olnud elav soov kord eesti rahva valgustajat ja kirjameest Jannsenit näha saada. Kui ta siis 1865. a. alul Tartu linna elama asunud, teinud ta varssi tutvustusviisi „Eesti Postimehe“ toimetaja juurde. Jannsen olnud väga lahke ja sõbralik. Nende jutt keerelnud rahvuskultuurilise küsimuse ümber ja veninud pikaks. Lahkumisel avaldanud Jannsen soovi, et esimene külaskäik mitte viimseks ei jääks. Temal olevat kavatsus eesti rahva vabastuse mälestuseks eesti lauluseltsi asutada. Palunud ta ligemal ajal jälle toimetusse tulla ja nimelt mõne teise sõbraga koos, — tarvis olévat tähendatud seltsi asutamise üle aru pidada¹⁾.

Mõne päeva pärast läinud ta siis ka oma hea tuttava, majaomanik Joh. Kohrt'iga, uuesti toimetaja jutule, kes elanud tol ajal raekoja taga parun Krüdeneri majas (nr. 12). Siin arutatud siis seltsi asutamise kava enam-vähem üksikasjaliselt läbi.

Selle järele käinud nad 14 mehega Jannseni juures kus seltsi asutamine juba kindlasti nõuks võetud. Järgmine käik sündinud 24 mehega Uueturu uul. kullasepp Hermann'i majas, kuhu Jannsen oli vaheajal elama asunud. Seltsi asutamisse puutuvad küsimused arutatud lõplikult läbi ja volitatud Jannsen põhikirja välja töötama.

Asutatav selts nimetati eesti laulujumala nime järele „Vanemuiseks“, — nimi, mis kooliõpetaja Blumbergi poolt soovitatud.

Joh. Maddisson arvab mäletavat, et Jannsen „Vanemuise“ asutamise asjus kord ka Riias kuberner'i jutul käinud.

Nagu „E. Postim.“ avaldatud paarist märkusest näha, on ta tõepoolest 1865. a. kevadel Riia reisil olnud. Sellest lausub ta oma lugejate poole pöördes 5. mail 1865 ilmunud „E. Postim.“ numbris järgmiselt: „Olin tarvilise asja

1) Tähtsamaks allikaks, millest teateid „Vanemuise“ seltsi asutamise kohta leida, on tolleaegsed „Eesti Postimehe“ numbrid. Seltsi vanemad protokolliraamatud on arvatavasti mitmekordse kolimise ja tulekahju tagajärjel hukka saanud. „Lühike tagasivaade „Vanemuise“ laulu-seltsi 25-a. tegevuse peale“, mis Dr. K. A. Hermann kirjutanud ja trüki toimetanud, põhjeneb nähtavasti peaaesjalikult Jannseni „E. Postimehest“ ammutatud andmeil ja seltsi asutavalt liikmelt, Dr. Hermann'i onult Gust. Goldmannilt saadud suusõnalistel teadetal. Joh. Maddissoni seletused olgu siin avaldatud seniste teadete täienduseks. Tuleval, 1925. aastal vaatab „Vanemuise“ selts tagasi oma 60-a. tegevuse peale. Loodetavasti ilmub siis ka võimalikult täielik, tema tegevuse tähtsusele vastav kirjatöö.

pärast luba küsimata Riiga jooksnud ja 12 päeva kotto ära olnud.“

Arvatavasti on ta siis ka juba laulupidu korralduse asjus teateid kogunud riiglastelt, kellel seks kogemusi oli seal 1861. a. ärapeetud laulupidult. „Esimene põllusaagi ja majaloomade näitmine“, mis Riias toime pandi 15.—22. juulini 1865, ei avatelnud teda nähtavasti mitte sõidule, sest et ta reis langes näituse eeltöö ajajärku. Lehes hiljemini avaldatud näitusekirjelduses rõhutatakse aga m. s. ka Riias ärapeetud „esimese laulupidu“ tähtsust, mis oletada laseb, et Jannseni reisihiivides seisis ka informatsioon laulupidu asjus, kuna eesti esimese üleüldise laulupidu toimepaneku kavatsus yististi Jannsenil meeles mõlkus juba „Vanemuise“ seltsi asutamise ajal.

„Vanemuise“ seltsi ellukutsujad on seltsi asutuspäeva kindlaks määranud 1865. a. jaanipäeva peale ja seda isegi põhikirjas (§ 22) dokumenteerinud. Seks on neile põhjust annud nähtavasti asjaolu, et tolle aja peale Tartu eesti seltskondliku elu arenemise algus langeb; pealegi oli jaanipäev soodsaks pidupäevaks väljameelitava rohelisse-sõiduga. Ehk kinnitatud põhikiri küll 20. nov. 1865 asutajaile kätte jõudis, oli Tartu politseimeister ooberst v. Jannau — pärastine seltsi auliige — isiklikult neile juba varemalt luba annud koos käia ja lauluharjutusi pidada.

„E. Postimehes“ 1866. a. juuni lõpul avaldatud „Vanemuise“ aastapidu kirjeldusest näemegi, et seltsi liikmed peale seda, kui seltsi korteris koos olles kõnesid peetud, paatidega mööda Emajõe Vorbuse „Oleski“ talule on sõitnud. Keskööl tulnud lauldes linna tagasi. Samas artiklis öeldakse m. s. ka järgmist: „Mineval jaanipäeval oli 14 meest lootuses kokku heitnud; see oli vähe, ja mitu kõrvaltvaatajat kõngutasid pead, aga selle aja sees on nende hulk 104 peale tõusnud.“

Siin ei öelda mitte, et „Vanemuise“ põhikiri oleks asutajate poolt möödunud aasta jaanipäeval alla kirjutatud, ega liiatigi veel seda, et põhikiri oleks 24.-juunil 1865. a. ministri poolt kinnitatud, mida Dr. H. Rosenthal eksikombel konstateerib oma raamatus „Kulturbestrebungen des estnischen Volkes“. Joh. Maddissoni seletused selles küsimuses käivad kaunis ligidalt kokku „Eesti Postimehe“ 1865. ja 1866. aastakäigus leiduvate andmetega.

Vististi võiks ka huvitav olla ligemalt tähele panna, kes olid „Vanemuise“ asutajad oma elukutse ja ameti poolest, s. t. tolleaegse Tartu „eesti seltskonna“, õiguse

pärast töölistekihi enam-vähem silmapaistvamad isikud, keda Jannsenil kui seltskonua-elu rajajal ja organiseerijal tuli arvesse võtta.

Kinnitusele saadetud „Vanemuise“ põhikirja alt leiame järgmises järjekorras 25 asutaja nimed. Joh. Maddissonilt saadud teadete järele on nad töölised, mitmesugustelt aladelt ja väikekaupmehed.

1. Joh. Nagel, aednik Tähtvere mõisas.
2. J. Bock, mürsepp.
3. Joh. Kohrt, mürsepp ja turulaua kaupleja, ühtlasi väikese maja omanik Kloostri uul. nr. 3.
4. Martin Raudsepp, ülikooli aednik Toome mäel.
5. Herm. Rossmann, kuraator krahv Keyserlingi kokk.
6. Joh. Maddisson, kaupmees Promenaadi uul. nr. 1, end. mõisavalitseja.
7. Peter Zirkel, teener, pärast voorimees.
8. Jak. Tähnas, rätsepp, Põltsamaalt tulnud. (Tema poeg „Vanemuises“ hiljemini silmapaistev näitleja.)
9. Karl Pahl, poesell kaubahoovis eesti kaupmehe Karla Petersoni juures. Oli hiljemini drogistina tegev Peterburis.
10. J. Laas, prof. v. Holsti kutsar, pärast Nõo kihelkonnas Navi vennastekoguduse majaisa ja orelimängija.
11. Gust. Goldmann, aednik Karlova mõisas, pärast majade omanik.
12. Chr. Beik, v. Mühlenthali teener, hiljemini v. M. päralt oleva Järiste marjamõisa valitseja Nõo Lukel.
13. Joh. Freude, tisler, päevatöoline.
14. Peter Pent, majahoidja.
15. Georg Pakli, tisler, ilma abilitseta, omaette töötaja.
16. J. Sillberg, lihunikusell.
17. Adolph Feldmann, poesell kaupmees Petersoni juures kaubahoovis.
18. Joh. Lane, ülikooli anatoomikumi kalfaktor.
19. Pavel Tomson (?).
20. Aleks. Maksi, kaupluse teenija, hiljemini maaler, oma käe peal töötaja.
21. J. Tulph (?).
22. Fritz Kisand, ülikooli kalfaktor.
23. J. Jendson, maaler, hariduse saanud Helme kihelkonnakoolis.
24. Otto Pödder, teener parun Vitinghoji juures, hiljemini Peterburis Austria saatkonnas. †)

†) Hiljemini on „Van.“ tegevust avaldatud ka veeris arstijäreltulnud J. Pödder; kuid seda ei tohi mitte Otloga ära vahetada. S.

25. J. V. Jannsen, „Eesti Postimehe“ toimetaja.

Kui „Vanemuise“ selts põhikirja kättesaamise järel hakkas tegevust avaldama, koondusid tema ümber ka mõned Tartus elavad eesti haritlased, kes seltsis „kuu-õhtutel“ iseäranis kõnedega esinesid, nagu nimelt cand. theol. Jak. Hurt ja kooliõpet. G. Blumberg. Muude seas avaldas elavat osavõtmist ka Maarja koguduse õpetaja A. H. Willigerode. Seltsi abiesimeheks oli raekohtu kantseleiametnik A. F. Oram, kes pidude puhul muude seas on ka kõnedega esinenud. Aastate vältusel muutusid muidugi sõprade suhted seltsi vastu ja nende koosseis.

Mis J. V. Jannseni isikusse puutub, siis ei suuda Joh. Maddisson küllalt kiita tema alalist rõõmust meeleolu. Niipea kui ta lauluharjutustel taktikepi silmapilguks kõrvale pannud, jutustanud ta kohe jälle mõne anekdoodi oma rikkalikust tagavarast. See tõstnud kooriliikmete tuju ja virgutanud neid. Peale selle olnud ta väga osav klaverimängija. Laulu „Nüüd üles, Vene alamad“ kätteõpetamisel seletanud ta kord, et see üks tema algupärastest lauludest olevat, mida ta kaunis kordaläinuks pidavat.

Lauljate hulka kuulunud ka Jannseni tütreid. Kui harjumata lauljad kord üht raskemat laulu korduvate katsete järel pole laulda saanud, on Lydia (Koidula) ärevusse sattudes noodi klaverile visanud ja lausunud, et tema jõud ja kannatus on lõppenud. Kuid Jannseni enese juures pole iialgi jõust, kannatusest ega heast meeleolust puudust olnud.

„Vanemuise“ seltsi esialgsed asukohad, kuni tal oma maja puudus, loendab Dr. K. A. Hermann järjekorras oma brošüüris „Lüh. tagasivaade „Van.“ lauluseltsi 25-a. tegevuse peale“. Need teated on ta nähtavasti Gust. Goldmannilt saanud, kes mainitud raamatukese ilmumise ajal oli seltsi esimees. Nad vastavad sellele, mis Joh. Maddissonil seltsi üürikorterite kohta on ütelda.

Maja ostmise kavatsus on „Vanemuise“ seltsis juba aegsasti päevakorrale kerkinud. Seda avaldab ka märkus „Vanemuise“ kuu-õhtu puhul „E. Postimehes“ 14. dets. 1866: „Oma pesa on oma pesa. Seda pangu need seltsid tähele ja mõtelgu järele, kellel oma pesa veel ei ole.“

Joh. Maddissoni teadete järele tahtnud selts kord ühel oma esimesel tegevusaastal maja suurema aiaga osta Aia uul. nr. 3, s. o. „Vanemuise“ seltsi praeguse asukoha vastas. Esimees Jannsen sõitnud kauba sobitamiseks Rakveresse, kus täh. maja omanik elanud, kuid see ei ole

tahtnud oma maja „Vanemuisele“ müüa. 1870. a. siirdus selts Jaama uul. Rogeri majasse, mille ta peagi ostuteel omandas.

K. E. Sõst.

Suburgi perekond.

Kirjutanud Lilli Suburg.

11

Katsusin jälle korra naisterahvastele lehte asutada, mille läbi ehk vastuvõtlikumaid vaimu-unest üles raputada oleks saanud. Panin projekti Eesti Kirjameeste Seltsile ette, ühe raamatu mitmes andes seltsi kirjastusel aasta jooksul välja anda. Ei oldud nõus — vist oli ka proovi-leht nõrk. — Nii ringuta ja rabele, tihti nagu üle jõu, ei leia kuskilt tuge ega arusaamist. Kui teisiti oleks lugu olnud, kui, Gamov, sinu ausameelse pakkumise oleksin vastu võtnud! Kui palju paremat elu oleksin ma oma lapsele siis võinud valmistada! Tõrelesin tihti iseendaga. Siis trööstisin ennast selle mõttega, et vist on see ikka kõik saatuse (faatumi) äramääramine, mis peame elus vastu võtma, mis enesest ära tõukama. Näib küll, nagu oleksid iseene õnne sepp, ometi kui mõnigi kord ei satu sa oma tahtmise ja püüdmise vastu eluolekutesse, milledes hing kinni tahab jääda, kuna ligemist kui süles siidipatjadele kantakse.

Korra tuli suur Tõstamaa von Stahli proua, kes ennast oma valla rahva vastu õieti rahvameelselt näitas, pärast-poole isegi eesti keeles midagi kirjutas, minu juurde. Ta olevat „Liinat“ lugenud. Mispärast ma, küsis ta, saksu vihkavat? — nad olevat minu ometi kasvatanud. Rääkisime palju. Lõpuks kutsus ta mind Tartu elama, kus ta mulle omas majas lubas korteri anda ja mind edasisaamises igapäidi toetada. Siin Pärnus ei olevat elu ja töötamiskoht minu hariduse kohane. — Kui mitu korda ei ole ma juba oma kasutütre pärast kahetsenud, et seda pakkumist ei võinud vastu võtta — Waldburgi alles pooleli oleva kohtuprotsessi pärast.

Pärnus elades katsusin ka Aleksandri kooli ehitusele oma liivaterakest kaasa anda. Öhutasin „Endla“ seltsi naisterahvaist mõningaid basaari ärapidamisele. Tahtsin ka veel teist kärbest selle ühe napsuga lüüa: panin ette, kas meie mitte seltsimajas mõnel õhtul koos ei võiks katta basaari jaoks näputöösid tegemas, kuna keegi teiste seast mõnda eesti kirjandusest ette loeks. Tegimegi sellega

alustust, käisime paar õhtut „Endlas“, paar korda minu korteris koos. Aga neidudele, kes raamatute lugemisega ei olnud harjunud, läks asi peagi igavaks, ja teiseks oli tol ajal ka lugemismaterjali väljavalik väike. — Siis soovisin, et basaari toimetajad, nimelt asjade müüjad, endid eesti riietesse paneksid. Tõin Tahkuselt õemehe eesti ülikonna, mis ta Jakobsoniga ühes oli teha lasknud, pakkusin mõnele basaaritoimetajale mehele, ja Natalie Pärna pildi, kus peal ta Tarvastu rahvariietes oli. Olin aga vaheajal pidanud Tahkusesse minema, õe raskesti haiget last ravitseda aitama; selle aja sees olid Sõõrdi preilid toimetuse etteotsa jõudnud saada, mind üsna kõrvale lükates. Visati siis ka minu riiete-eeskujud pilgates kõrvale. Keegi ei tahtvat avalikult „mardisanti“ etendada hakata. Ainult üks minu õpilastest, üks 13-aastane priske plikake, ilmus oma kaubaleti taha peenes eesti neiu ülikonnas, siidipärg lahtiste juuste peal. Tema ümber kogunesid kõik eestikeelsed ostjad, ja temast kirjutati ka „Postimehes“.

Mõni aeg pärast seda ilmus mu juurde Kalli kihelkonnakooli õpetaja ja palus, kas ma ei võiks talle appi tulla Kallis suurt basaari Aleksandri kooli heaks toimetama, nimelt näitemängu osa oma peale võttes. Lubasin, ja sain ka koolmeistreid ja naisterahvaid niipalju kokku, et „Pärmi Jaagu unenägu“, nimelt „Endla“ kuulsa Pärmi Jaagu etendaja abil, võisime kätte harjutada ja tähtpäeval posthobustega suure seltskonnaga Kalli sõita. Kooliõp. Kangur oli basariplatsi ühe kingu otsas, puudesalukese varjul, tõesti suurepäraselt ette valmistanud: seal olid poed, söögi- ja joogilauad suures ringis nii maalilikult puude alla ära seatud, et iga peenemagi maitsega inimene sellest rõõmu tundis. Ja kõige kõrgema koha peale oli suur lahe näitelava ehitatud, mitme rea pinkidega ta ees. Aga preestri tütreid, kes K-I abiks olid olnud kõike korda seadmas, olid viimasel silmapilgul tast lahkunud. Seal pidi nüüd meie mängu-seltskond talle appi astuma, müügi- ja söögilaudade taha jne. Mina ja Pärmi Jaak, tubli viiulimängija, täitsime klaveri ja viiuli koosmänguga ka moosekantide osa, kuni preester ja tütreid alles hilja õhtul Pärnust kohale jõudsid. Saime seal palju nalja vana purjus preestri läbi, kes oma elus veel „niisugust kuradi tembutust“, kuidas ta näitemängu nimetas, ei olnud näinud. Ka isamaast ei tahtnud ta laulda lubada, ainult Jumalast ja keisrist käskis ta laulda. Meie näitemäng oleks pidanud austust ära teema, kui seal arusaaja publikum oleks olnud. Aga Kalli

nurga rahvas oli veel päris suitsutare elanikud, kel eesti rahvuslisesest ärkamisest aimugi ei olnud. Siiski oli Kangur üsha hästi raha sisse võtnud.

Hiljemini käisime selle seltskonnaga ka Sindi vabrikus. Ei tundud sealgi Aleksandri kooli asutamist.

Tahan siinkohal natuke rohkem öest Anettest rääkida, kes suures ilmas teenides enesele seltskonnas austuseväärilise seisukoha võitis. Ka tema olemus on tunnistuseks, kuidas ema igapidine tublidus, energia ka temas edasi elas, nagu nimelt esimestes Suburgide lastes, kelle sündimise ajal ka isa närvid veel polnud alkoholist nõrgastatud, ära kihvtitatud. Võtan õe eluloost, mis ta ise üles kirjutanud, tähtsamad momendid välja, lasen teda mõnel kohal ta oma sõnadega kõnelda. Nagu juba eespool olen tähendanud, võttis ta omale esimese koolitajannakoha Kurski linnas ühe apteekri perekonnas, täisverd vene laste juures, kus lapsed kohe täiesti ta hoole alla jäeti, sest et nende ema eht vene naisterahvaste viisil enam seltskonnale kui oma perekonnale elas, kodus enamasti väsinult sohval lamas ja suitsetades romaane luges. Ta mees ja vanem poeg olid aga vaimukad mehed ja püüdsid ka koolitajannale vabamaid mõtteid ja ilmavaateid suggereerida. Kodust, kitsast õhkonnast tulles, oli selle hing aga veel väga õrn ja tagasihoidlik. Ometi ümbritses teda ka koduse elu puhas kõlbluseõhk, mis talle kohe, kui ta ilma välja astus, kõigi haritud vaimudega vanemate usalduse ja laste armastuse võitis, ja see asjaolu aitas teda kohe algusest peale austuseväärilisele seisukohale. Sealt kutsuti õde peagi suuremapalgalisele, tähtsamale kohale; kubernerabi majasse. Seal oldi ta vastu õieti tänulik selle eest, kuidas ta lapsi oskas edasi viia, nende peale kasvatajana mõjuda. Väga halb lugu oli aga Kurskis selle poolest, et see kliima seal külmtõbe sigitas, mis inimesi koledasti võis kurnata. Ka Anettet tabas see kuri tõbi, ja see sundis ta sealt lahkuma. „Ma olin oma ärareisimise tärminiks 1. mai valinud. Seal tahtis keegi auväärt kosilane, insener, kes Kurskis vesiveskit ehitas, mind vägisi mu kojureisist tagasi hoida; minu igatsus kodu järele oli aga nii suur, et ma ennast mingil tingimusel tagasi hoida ei lasknud. Ma kartsin ka, ta võiks mind mu omastest jaadavalt lahutada, sest ta oli kõrgemast seisusest sakslane.“ Nii siis ka seal „eesti“ südame värin „saksa“ uhkuse ees.

(Järgneb).

Kirjandusline ülevaade.

„Läti Kirjavara Juht“.

Nii on Riias mõne nädala eest ilmunud suure ja tüseda raamatu pealkiri: *Latweeschu Rakstneezibas Rahditajs* (1585—1910), Rīgā 1924. Selle autoriks on Riia linnaraamatukogu hoidja J. Missinsch — elatanud vanahärra, kes aastaid ja aastakümneid on näinud hiigla-vaeva aastasade jooksul ilmunud läti kirjavara kogumiseks ja täpsaks kirjeldamiseks. Mõnd raamatut tulnud otsida tikutulega mööda kodu- ja välismaad, nii mõnigi raamat jäänudki leidmata. Kuid selle vaeva tulemusena on nüüd lätlasil lõpuks valmis oma kirjavara bibliograafiline ülevaade, mille määratu tähtsus nii lätlasile kui ka muile on iseendast mõistetav. Küll ei ole ülevaade veel lõpuni viidud, autor on avaldanud alles oma töö esimese osa, puudub kõige uuem aeg ja ka vanemast ajast on veel avaldamata ilukirjanduse, kunsti, perioodiliste väljaannete ja „mitmekesise“ bibliograafia. Ilmunud köide sisaldab põhjaliku ülevaate järgmiselt aladelt: I Üldise sisuga raamatud. Bibliograafia. II Vaimulik kirjandus. III Filosoofia, esteetika jne. IV Pedagoogika. Koolikirjandus. V Ajalugu (balti ajalugu eraldi). Mütoloogia. Arheoloogia. Numismaatika. VI Loodusteadused. VII Arstiteadus. Tervishoid. VIII Geograafia. Etnograafia. IX Õigusteadus X Põllumajandus. Tööstus ja kaubandus. Liikimisevahendid. XI Keeleteadus. Kirjandusteadus. XII Folkloor. Kõike kokku sisaldab raamat 4434 numbrit, lisaks alfabeetilised autorite ja pealkirjade registrid. Kokkuseadja ei ole säästnud vaeva isegi varjunimede ja nimetähtede taha peidetud autorite töölikkude nimede leidmiseks, samuti mitme muu arusaamatuse selgitamiseks. Jätkugu tal jõudu ja iga oma suurejoonelise töö lõplikuks sooritamiseks!

Riias, 20. II. 25.

O. Loorits.

Eesti esperanto kirjanduses.

Varemini ilmunud teatele, et rühm Tallinna esperantiste töötab esperantokeelse Eesti antoloogia kallal, tuleks veel juurde lisada, et juba ennemini on ilmunud siin ja seal üksikuid tõlkeid eesti keelest esperantosse, näiteks 15 aasta eest J. A. Rahamäelt — üks novellitt Tuglaselt ja katkend E. Petersonilt.

Toome siin nimestiku viimseil aastail ilmunud tõlkeist: Muinasjutt „Loomine“ Esp. Triumfonta's nr. 1, Alb. Kivikaselt: Literatura Mondo's nr. 3 „Muna“ ja nr. 7 „Korjus“, „Esp. Tr.“ nr. 84 „Ema“, nr. 119 „See oled sa ise“, „Revyo's“ „Piimluik“ ja „Lendavad sead“; Fr. Tuglaselt „L. Mondo's“ nr. 4 „Kangastus“, „Esp. Triumf.“ nr. 171 „Asunik“, Marie Underilt „Lit. Mondo's“ nr. 2, 7 ja 8 — „Õised tänavad“, „Surelik“ ja „Õhtu“; H. Visnapuult „Lit. Mondo's“ nr. 11 „Kuld kollane laul“ ja „Manitsus alandlikkusele“. Tõlked on tehtud n. Helmi ja Hilda Dresden'ite, Henrik Seppik'u ja teiste poolt.

Oligu tähendatud, et „Esperanto Triumfonta's“ sagedasti Eestimaa kohta kirjeldusi on ilmunud (näit. P. Ahula'lt „Liivlastest“ kahe aasta eest, eesti näitusest Tallinnas jne.). „Esperanta Finnlando“, Soome esperanto pildi-ajakiri, on avaldanud pikema pildistatud kirjelduse Tallinna linna ajaloost jm.

„E. S. E.“

Vastutav toimetaja : J. V. Veski. Väljaandja : Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1924.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvaist raamatuist on käesoleval ajal

a) trükkis: A. Reinwaldi luuletused; Anna Haava luuletused; Koidula: Luuletuste kogu; V. Hugo: Hernani; Z. Topelius: Velskeri jutustused, I osa, II lugu; Edda; A. Järnefelt: Isamaa; Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat; Tartumaa, I osa koguteosest „Eesti“; Eesti rahvalaulud, Dr. Hurt'i ja teiste kogudest; Kodumaa õistaimed; V. Hugo: Jumalaema kirik Pariisis; Cervantes: Don Quijote; J. Verne: 80-ne päevaga ümber maailma; Scott: Ivanhoe; B. Shaw: Inimene ja üliinimene.

b) osalt trükkivalmis, osalt valmimas: V. Korhonen: Metsas ja õues; A. Lydecken: Tähtede ilmas; Rolandi laul; Jensen: Jääliugustik; E. Öpik: Päike uuemate uurimiste valgusel; M. Veske laulud; H. Balzac: Sagraän-nahk; Marryat: Tüürimees Tubli; A. France: Le manequin d'osier; Payot: Tahte kasvatuses; Eino Leino: Simo Hurt; G. Maupassant: Vee peal; Wells: Maailmade võitlus; J. London: Kui jumal naerab; B. de Saint-Pierre: Paul ja Virginie; Lewis-Sinclair: Main Street; Fr. R. Kreuzwald: Viru lauliku laulud; Shakespeare: Hamlet; Aho: Panu; Scott: Talisman; Lamb: Shakespeare draamade ümberjutustused; Dumas: Kolm musketeri; L. Koidula: Säärane mulk; L. Suburg: Liina; Shakespeare: Suveõõ unenägu; J. V. Luce: Saaremaa juturaamat I ja II; Strömgren: Astronoomilised miniatüürid; V. Nernst: Maailm; Pakkala: Lapsed; J. Verne: Saladuslik saar; Flaubert: Salammbô; L. Suburg: Maarja ja Eeva; Jak. Tamm: Kirjatööde kogu II; Zola: Germinal; E. Aspe: Anna Dorothea; P. Loti: Islandi kalurid; A. France: Kui jumalad janunevad; Goethe: Noore Wertheri kannatused; Goethe: Egmont; Dante: Uus elu; A. Strindberg: Üksi; M. Cervantes: Noveillid; A. Järnefelt: Isamaa; F. Herczeg: Paganad; Eesti avalikud tegelased; Ibsen: Keiser ja Galilealane; Eesti Ajaloo lugemik I. W. Shakespeare: Kuningas Lear.

c) otsitakse tõlkijaid järgmistele töödele: S. Petõfi: Valk luuletusi; Lehtonen: Soome muinasjutud; W. Shakespeare: Macbeth; Jensen: Müüdid, jahid ja teised jutud; Shakespeare: Julius Caesar.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk.,
1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk.,
1923. ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne)
liikmemaks 2000 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi

asjaajamise büroo ja kirjastusladu
asub Tartus, Jaani tän. nr. 26.
Telefon 601.
Avatud äripäeviti kella 9—3.